

Mövzu: “Kölgə iqtisadiyyatında korrupsiya halları və ona qarşı mübarizə”

Dünyada sosial-iqtisadi inkişafın qarşısında duran ən böyük əngəllərdən biri korrupsiyadır. Korrupsiya hər bir ölkənin inkişafına ciddi xələl gətirən, cəmiyyətin əsaslarına, demokratik dəyərlərə inamı sarsıdan bir qüvvəyə çevrilmişdir. Bu gün korrupsiyanın iqtisadi fəaliyyət sahəsində mənfi təzahürlərinin mürəkkəb üsullarını müşahidə etməmək mümkün deyil.

Belə ki, korrupsiya qanunun aliliyinə, demokratik təsisatlara və insan hüquqlarına təhlükə yaratmaqla yanaşı, bərabərlik və sosial ədalət prinsiplərini pozur, iqtisadi inkişafa və bu sahədə idarəçilik mexanizmlərinə maneələr törətməklə haqsız rəqabətə şərait yaradır.

Korrupsiya, iqtisadi fəaliyyətdə haqlı rəqabəti zəiflətməklə inhisarı artıraraq aşağı keyfiyyətli məhsulların yüksək qiymətlərə satılmasına səbəb olub cəmiyyətin rifah vəziyyətini pisləşdirir. Başqa sözlə desək, korrupsiyalı iqtisadiyyatlarda monopolistlərin vəzifəli şəxslərə rüşvət vermələri onların məhsul və ya xidmətlərinin xərcini artırır. Bununla da, onlar ədalətsiz rəqabətdən yaranan xüsusi imtiyazlardan istifadə edərək qiymətləri süni surətdə yüksəldir, nəticədə korrupsiyadan irəli gələn qeyri-qanuni iqtisadi yükləri xalq daşımağa məcbur olur.

Korrupsiyalı iqtisadiyyatı olan ölkələrdə cəmiyyətin ən böyük hissəsini yoxsullar, ən kiçik hissəsini isə orta və ya yüksək sinfə mənsub şəxslər təşkil edirlər. Ölkənin sərmayəsinin böyük hissəsi bu kiçik qrupun əlində cəmləşir və cəmiyyətin böyük hissəsi bu sərmayələrdən istifadə edə bilmir. Nəticədə, kiçik bizneslər ədalətsiz rəqabətə tab gətirə bilmir və buna görə də sərmayələr böyük monopolistlər əlində cəmlənir. Sonda, ölkənin sərvəti cəmiyyət arasında ədalətsiz şəkildə bölünür.

Göstərilənlərlə yanaşı, korrupsiya iqtisadi sahədə sağlam rəqabətin və azad bazar iqtisadiyyatının tam əksi olduğundan keçid mərhələsinin sosial

yükünü ağırlaşdırmaqla kölgə iqtisadiyyatına rəvac verir. Bu səbəbdən, korrupsiyanın kölgə iqtisadiyyatı ilə birgə təzahürü iqtisadi fəaliyyət sahəsində dövlətin uğurlu siyasətinin qarşısını alan və iqtisadi inkişafa maneə yaradan ən ciddi və təhlükəli amillərdən biridir.

Korrupsiya və kölgə iqtisadiyyatı əksər hallarda birlikdə və əlaqəli şəkildə fəaliyyət göstərməklə demokratik idarəetmə və qanunun aliliyinə xələl gətirən, eləcə də iqtisadi inkişafa mənfi təsir göstərən destruktiv fəaliyyətdir. Həm korrupsiya, həm də kölgə iqtisadiyyatı qanunlardan yayınmaqla vergilərin ödənilməsi və büdcəyə vergi daxilolmalarının azaldılması hallarına şərait yaradır, dövlət xərclərinin artması, məhsuldarlığın və inkişafın qarşısını alır.

Korrupsiyanın sağlam biznes mühitinə və iqtisadi inkişafa mənfi təsiri danılmazdır, lakin korrupsiya ilə müqayisədə kölgə iqtisadiyyatı neqativ təzahürləri baxımından daha mürəkkəb bir fenomendir. Korrupsiya ilə kölgə iqtisadiyyatının qarşılıqlı əlaqəsini müəyyən etmək məqsədilə hər iki anlayışa, habelə kölgə iqtisadiyyatının anlayışı, məqsədləri, yaranma səbəbləri və neqativ təzahürlərinə nəzər yetirmək vacibdir.

Belə ki, beynəlxalq hüquqda korrupsiyaya “şəxsi mənfəət üçün etibar edilmiş səlahiyyətlərdən sui-istifadə” kimi sadə, lakin mahiyyəti üzrə geniş anlayış verilir. Kölgə iqtisadiyyatı dedikdə isə, iqtisadiyyatın dövlətdən və cəmiyyətdən gizlədilən hissəsi, eləcə də dövlətin nəzarət və uçot siyasətindən kənar qalan hissəsi başa düşülür. Bununla yanaşı, kölgə iqtisadiyyatı qanunla qadağan olunmayan, lakin vergilər başda olmaqla bəzi ödənişlərdən yayınmaq məqsədilə həyata keçirilən sahibkarlıq fəaliyyətidir. Təsadüfi deyil ki, bəzi hallarda sahibkarlar da şəxsi mənfəətlərini əsas tutaraq vergi, sosial və digər sahələri tənzimləyən qanunlardan yayınmaq, habelə dövlət satınalması ilə bağlı müqavilələri qazanmaq üçün səlahiyyətlərindən sui-istifadə hallarına yol verirlər.

Kölgə iqtisadiyyatı aşağıdakı məqsədlər üçün mal və xidmətlərin bazar əsaslı qanuni istehsalını dövlət orqanlarından qəsdən gizlədilməsini ehtiva edir: 1) Gəlir, əlavə dəyər və digər vergilərdən yayınmaq; 2) Sosial ödənişlərdən yayınmaq; 3) Minimum əmək haqqı, iş vaxtı, təhlükəsizlik qaydaları və s. kimi qanuni əmək bazarı standartlarının tələblərinə cavab verməmək; 4) Statistik anketlər və ya digər inzibati formaların icrası ilə bağlı müəyyən inzibati prosedurlara riayət etməmək.

Kölgə iqtisadiyyatının yaranmasının əsas səbəbləri kimi çox zaman iqtisadiyyatın ümumi durumu, əhalinin yaşayış səviyyəsi, dövlətin qoyduğu sərhədlər, eyni zamanda vergi yükünün ağırlığı, həmçinin işsizliyin miqyası və digər bürokratik əngəllər qeyd edilir.

Kölgə iqtisadiyyatı ədalətsiz rəqabət şəraiti yaradır və buna görə xarici investorların sərmayələri yetəri qədər səmərəli olmadığından korrupsiyalı iqtisadiyyatlar xarici investorlar üçün cəlbedici olmur. Nəticədə, xarici investorlar təbii olaraq hökumət məmurları ilə əlaqədə olurlar və daxili monopolistlərlə ədalətsiz şəkildə rəqabət aparmaq məcburiyyətində qalırlar.

Digər tərəfdən, kölgə iqtisadiyyatı iqtisadiyyatın təbii axınının qarşısında maneə yaradıb, onun inkişafının qarşısını almaqla bütün cəmiyyəti iqtisadi ziyanlara məruz qoyur. Cəmiyyətin dərin problemlərinin simptomu olmaqla iqtisadi inkişafın, investisiya qoyuluşunun və rəqabətaparma qabiliyyətinin aşağı səviyyədə olması, dövlət tərəfindən mülkiyyət hüquqlarına kifayət qədər təminat verilməməsi, cəmiyyətdə siyasi və ictimai aktivliyin aşağı düşməsi, vətəndaşların dövlətə inamının azalması, vətəndaş azadlıqlarının zəif qorunması ilə müşayiət olunur.

Bundan əlavə, kölgə iqtisadiyyatı vergilərin və rüsumların yığım səviyyəsinin aşağı düşməsinə, büdcə vəsaitlərinin təyinatı üzrə istifadə

edilməməsinə, beynəlxalq yardımın məqsədyönlü istifadə olunmamasına, xidmət sahəsində keyfiyyətin aşağı düşməsinə gətirib çıxarır.

Göründüyü kimi, kölgə iqtisadiyyatı dedikdə, hər bir ölkədə iqtisadiyyatın inkişafına maneə olan əngəllərin məcmusu başa düşülür. Dünyanın elə bir inkişaf etmiş ölkəsi tapmaq olmaz ki, həmin ölkədə iqtisadi əngəl və yaxud da iqtisadiyyatın inkişafına təhlükə törədən süni maneələrin yaradılması üçün şərait olmasın. Deməli, iqtisadiyyatın inkişafının qarşısını qalan maneələrin mövcudluğu ölkənin iqtisadi inkişafının əsas göstəricisi deyildir. İqtisadi əngəllərin formalaşması və inkişafı sahibkarların psixoloji şüuru ilə də əlaqədardır. Belə ki, sahibkarlarda qısa müddət ərzində varlanmaq həvəsi bir çox hallarda kölgə iqtisadiyyatının yaranması və inkişafına şərait yaradır. Hətta vergi dərəcələrinin tam normal olduğu və sahibkarlığın inkişafına əlverişli şəraitin olduğu ölkələrdə belə kölgə iqtisadiyyatına az və yaxud da çox dərəcədə rast gəlmək mümkündür. Sadəcə fərq ondadır ki, bu cür ölkələrdə kölgə iqtisadiyyatı çox az həcmdə görünən olur. Məhz bu səbəblərdən kölgə iqtisadiyyatında korrupsiyaya qarşı mübarizə hər bir dövlətdə ictimaiyyəti düşündürən və ən çox müzakirə olunan mövzudur. Təsadüfi deyil ki, 11 yanvar 2019-cu il tarixdə Prezident İlham Əliyevin sədrliyi ilə keçirilən Nazirlər Kabinetinin iclasındakı çıxışında kölgə iqtisadiyyatını böyük bəla kimi qiymətləndirən cənab Prezident ona qarşı amansız mübarizə aparacağını bildirərək demişdi:

“Azərbaycanda kölgə iqtisadiyyatı olmamalıdır. Düzdür, elə bir ölkə yoxdur ki, orada kölgə iqtisadiyyatı olmasın. Biz kölgə iqtisadiyyatına qarşı həm inzibati, həm də institusional yollarla, o cümlədən islahat yolu ilə mübarizə aparırıq və aparacağıq”.

Korrupsiya və kölgə iqtisadiyyatı bütün dünyada geniş vüsət aldığından əksər cəmiyyətlər cəza, cinayət təqibi, iqtisadi inkişaf və ya təhsil kimi müxtəlif tədbirlər vasitəsilə bu neqativ fəaliyyətlərə nəzarət etməyə

çalışırlar. Korrupsiyanın və kölgə iqtisadiyyatının həcmi, onların qarşılıqlı əlaqələri, kimlərin bu fəaliyyətlə məşğul olması, bu kimi neqativ halların hansı tezliklə və hansı həcmdə baş verməsi barədə məlumatların toplanması bu sahədə effektiv və səmərəli mübarizə metodlarının hazırlanmasında mühüm rol oynaya bilər. Təəssüf ki, mal və əmək bazarındaki korrupsiya və kölgə iqtisadiyyatı fəaliyyətləri arasındakı əlaqə haqqında dəqiq məlumat əldə etmək çox çətinidir, çünki bu fəaliyyətlə məşğul olan bütün şəxslər şəxsiyyətləri və fəaliyyətləri barədə məlumatları gizli saxlamağa çalışırlar.

Yuxarıda qeyd edilən neqativ halların baş vermə risklərini minimuma endirilməsi və kölgə iqtisadiyyatında baş verən korrupsiya hallarının qarşısının alınmasında aşağıda sadalanan tədbirlərin kompleks şəkildə həyata keçirilməsi mühüm rol oynaya bilər:

- Korrupsiyanın mahiyyəti, səbəbləri və onun doğurduğu təhlükələr haqqında maarifləndirmə işi daha geniş şəkildə davam etdirilməli, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının, özəl sektorun və kütləvi informasiya vasitələrinin maarifləndirmə işinə cəlb olunması dəstəklənməlidir;

- Korrupsiya ilə əlaqədar hüquqpozmalardan əldə edilmiş gəlirlərin leqallaşdırılmasına qarşı mübarizədə BMT və Avropa Şurasının bu sahədəki konvensiyalarının və Maliyyə Tədbirləri üzrə İşçi Qrupun (FATF) tövsiyələrinə uyğun olaraq və qabaqcıl beynəlxalq təcrübədən yararlanmaqla milli qanunvericilik təkmilləşdirilməli və institusional mexanizmlər möhkəmləndirilməlidir;

- Dövlət satınalmaları sahəsində ədalətli rəqabətin təmin edilməsi üçün maliyyə orqanlarının nəzarətinin artırılması, dövlət satınalmaları sahəsində qanun pozuntularına yol vermiş şəxslərin satınalmalarda iştirakının məhdudlaşdırılması, habelə elektron dövlət satınalmalarının həyata keçirilməsi üçün tədbirlər görülməlidir;

- Təsərrüfat subyektləri arasında maliyyə əməliyyatlarının və hesablaşmaların şəffaflığının təmin edilməsi məqsədilə mülki dövriyyənin iştirakçıları arasındakı hesablaşmalarda, eləcə də vergi və gömrük ödənişlərində nağdsız ödəmələrin həcmnin artırılması üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirilməlidir;

- Audit xidmətinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə beynəlxalq audit standartlarının tam tətbiqinə keçilməli, audit təşkilatlarının korrupsiyaya qarşı mübarizə aparan orqanlarla əməkdaşlığının gücləndirilməsi və onların korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində məsuliyyətlərinin artırılması sahəsində tədbirlər həyata keçirilməlidir;

- Özəlləşdirmə sahəsində şəffaflığın artırılması və özəlləşdirmədə nəzarətin təkmilləşdirilməsi üçün müvafiq tədbirlərin icrası təmin edilməlidir.

Hesab edirəm ki, yuxarıda sadalanan tədbirlərin qısa müddət ərzində reallaşdırılması üçün hazırda dövlətimizin hüquqi, iqtisadi və sosial bazası kifayət qədərdir. Çünki son zamanlar Azərbaycanın güclü iqtisadi inkişafından qaynaqlanan amillərlə əlaqədar korrupsiyaya qarşı mübarizənin daha ciddi aparılması, ona qarşı mübarizə üsullarının daha da təkmilləşdirilməsi istiqamətində zəruri addımlar atılmış, bir sıra nəzəri və praktiki tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev tərəfindən başlanılan və ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən hazırda davam etdirilən sahibkarlığın, özəl sektorun inkişafı və onların fəaliyyətinə hər hansı bir formada müdaxilənin qarşısının alınması sahəsində imzalanmış normativ hüquqi aktlar sahibkarlığın inkişafına süni maneələri aradan qaldırılmaqla iqtisadi islahatların yeni mərhələsinə təkən vermiş, kölgə iqtisadiyyatı və korrupsiyaya qarşı mübarizə üçün iqtisadi-hüquqi zəmin yaratmışdır.

Qeyd edilənlərlə yanaşı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin iqtisadi əngəllərin aradan qaldırılması və korrupsiyaya

qarşı mübarizə ilə bağlı imzaladığı qanunlar və digər normativ aktlar, habelə həyata keçirilən kompleks tədbirlər ölkə rəhbərliyinin bu sahədə ardıcıl və prinsiplial mübarizəni davam etdirmək əzmində olmasının göstəricisidir. Bundan yararlanaraq, dövlətin antikorrupsiya strategiyasının həyata keçirilməsi istiqamətində bütün dövlət orqanları və ixtisaslaşmış qurumlar, qeyri-hökumət təşkilatları və kütləvi informasiya vasitələri, öz Vətəninin tərəqqisini, xalqının rifahını arzulayan hər bir Azərbaycan vətəndaşı səylərini birləşdirməli və korrupsiyaya qarşı hamılıqla mübarizə aparmalıdır.

**Azərbaycan Respublikası Baş prokurorunun müavini –
Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru yanında
Korrupsiyaya qarşı Mübarizə Baş İdarəsinin rəisi,
II dərəcəli dövlət ədliyyə müşaviri**

Kamran Əliyev